

VI. Η ΕΚΤΑΣΙΣ ΤΟΥ ΛΕΙΤΟΥΡΓΗΜΑΤΟΣ ΤΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ

Α'. Η ΕΚΤΑΣΙΣ ΩΣ ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΠΑΡΑΓΟΝΤΑΣ ΤΟΥΣ ΔΡΩΝΤΑΣ ΜΟΡΦΩΤΙΚΩΣ

Κοινώς διαδεδομένη είναι ή αντίληψις, δτι άγωγή καὶ μόρφωσις παρέχεται κυρίως παρὰ τῶν παιδευτικῶν ίδρυμάτων. Αἱ σχολαὶ ποικίλων βαθμῶν νοοῦνται ως παρέχουσαι μικράν ἢ μεγάλην μόρφωσιν. Ή θεωρία τῆς παιδείας δμως ὑποχρεούμεται νὰ μελετᾶ καὶ προσδιορίζῃ καὶ πάντα ἄλλον παράγοντα δρῶντα παιδευτικῶς, ἄλλοτε περισσότερον καὶ ἄλλοτε διλιγότερον.

Κατὰ κύριον λόγον ἐπίδρασιν παιδευτικὴν ἐπὶ τοῦ ἀτόμου ἀσκεῖ ἡ οἰκογένεια εἰς τὴν δποίαν γεννᾶται καὶ ἀνατρέφεται, ἡ κοινωνικὴ καὶ ἔθνικὴ ζωὴ εἰς τὴν δποίαν συμμετέχει ἀπὸ τῆς γεννήσεως του, ἡ ἐκκλησία καὶ θρησκευτικὴ κοινότης ἥς τὸ δόγμα ἀκολουθεῖ, τέλος δὲ τὰ σχολεῖα εἰς τὰ δποῖα θὰ φοιτήσῃ. Εἶναι οἱ καλούμενοι πρωτεύοντες σπαράγοντες ἀγωγῆς.

Κατὰ δεύτερον λόγον ἐπίδρασιν μορφωτικὴν ἀσκοῦν καὶ ἄλλοι παράγοντες, οἵτινες, καίτοι δὲν ἔχουν κύριον σκοπὸν τὴν ἀγωγήν, καταλείπουν δμως παιδευτικὰς ἐπιδράσεις. Οὗτοι εἶναι, τὸ ἐπάγγελμα, αἱ δργανώσεις τῶν νέων, τὰ ἔντυπα, τὰ θεάματα καὶ ἀκροάματα, τὰ μουσεῖα καὶ αἱ ἐκθέσεις, τὰ sports καὶ τὰ ταξιδια, αἱ διαλέξεις καὶ τὰ ἐπιμορφωτικὰ μαθήματα, ἡ στρατιωτικὴ θητεία. Εἶναι δευτερεύοντες, ἡ ἐμμεσοί, ἡ τυφλοὶ σπαράγοντες ἀγωγῆς.

Προβαίνομεν εἰς τὴν λεπτομερῆ ἐξέτασιν ἑκάστης τῶν κατηγοριῶν τούτων.

α'. Πρωτεύοντες μορφωτικοὶ παράγοντες.

1. Ἡ οἰκογένεια.

Ἡ οἰκογένεια ἀσκεῖ μορφωτικὸν ἔργον λόγῳ τῆς ἐνστικτῶδους παρορμήσεως τῶν γονέων διὰ φροντίδα, βοήθειαν καὶ καθοδήγησιν τῶν τέκνων των. Ἐμμέσως συμμετέχουν καὶ τὰ ἄλλα συνοικοῦντα μέλη τῆς οἰκογενείας, ἥτις λεληθότως ἀποβαίνει ἐν περιβάλλον παιδευτικὸν διὰ τὸ νέον ἀτομόν, δυνάμενον νὰ μεταδῷ εἴτε καλὴν ἀγωγήν, εἴτε κακήν.

Ἡ κοινωνιολογία διερευνῶσα λεπτολόγως τὸ φαινόμενον οἰκογένεια διαπιστώνει, δτι ἐν αὐτῇ ἡ βιολογικὴ γενετήσιος σχέσις τῶν δύο γενῶν μεταβάλλεται εἰς κοινότητα ζωῆς πολλαπλοῦ περιεχομέ-

νου¹. Καθίσταται ἡ οἰκογένεια κοινότης ἀσφαλείας, κοινότης ἀγάπης, κοινότης ἡθικῆς, κοινότης τιμῆς, κοινότης κοσμοθεωρητική, κοινότης παιδευτική.

Κοινότης ἀσφαλείας καὶ ἀληθεγγύης ἀποβαίνει, διότι ὁ παῖς αἰσθανόμενος τὴν ἀδυναμίαν του, τὰς ἀνάγκας του, τοὺς κινδύνους ἀπὸ στέρησιν, βλέπει εἰς τοὺς γονεῖς καὶ τὰ ἄλλα μέλη προστάτας γεννῶντας εἰς αὐτὸν ἐν συναίσθημα ἔξασφαλίσεως. Ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετον συναίσθημα τῆς ἀνασφαλείας αἰσθάνεται ὁ χάνων ἐνωρίς τὴν οἰκογενειακὴν θαλπωρὴν καὶ βλέπων τὸ φάσμα τῆς στερήσεως καὶ τὸ ἀπροστάτευτον νὰ τὸν ἀπειλοῦν. Ἡ μελέτη τοῦ αὐτοσυναίσθηματος τῶν ὄρφανῶν διεσάφησε λεπτομερῶς τοῦτο.

Εἰς τὴν οἰκογένειαν διδάσκεται ὁ παῖς, δτὶ οἱ ἀνθρώποι δὲν ζοῦν ὡς ἄτομα, ἀλλ' ὡς δμάς. Βλέπει, δτὶ δὲν ἔξευρίσκει ἕκαστος τὰ ἴδια καὶ τοὺς μόνον μέσα συντηρήσεως καὶ δμύνης, ἀλλὰ καὶ τὰ τῶν ἄλλων· οἱ γονεῖς τὰ τῶν τέκνων, δταν εἶναι μικρά, τὰ τέκνα τῶν γονέων δταν εἶναι γέροντες, ἀλλὰ καὶ τῶν ἀτυχούντων μελῶν τῆς οἰκογενείας ἀδιακρίτως ἥλικιας.

Κοινότης ἀγάπης ἀποβαίνει ἡ οἰκογένεια διὰ τὸν παῖδα, διότι οὗτος πέραν τῆς παροχῆς τῶν μέσων συντηρήσεως αἰσθάνεται τὴν στοργὴν μὲ τὴν ὅποιαν τὸν περιβάλλονταν οἱ γονεῖς καὶ οἱ ἄλλοι. Ἀνακαλύπτει συγχρόνως, νὰ ἔξυπνοιν ἐντός του κατηγορίαι δλόκληροι συναίσθημάτων πρὸς τοὺς γονεῖς καὶ τοὺς ἀδελφούς. Διαπιστώνει ἀκόμη, δτὶ πᾶσα χαρὰ τῶν μελῶν βιούται ἐκεῖ εἰς ἄλλην ἔκτασιν καὶ πληρότητα, λόγῳ τῆς κοινῆς συμμετοχῆς εἰς αὐτὴν. Πᾶσα λύπη ἐπίσης ἀμβλύνεται ἐκεῖ καὶ καθίσταται ἐλαφροτέρα.

Κοινότης ἡθικῆς εἶναι ἡ οἰκογένεια, διότι ἔχει ωρισμένας ἡθικὰς ἀντιλήψεις, τὰς ὅποιας μεταδίδει εἰς τὰ μέλη τῆς κατὰ τὴν κοινὴν συμβίωσιν. Ἐκφράσεις ἔκτιμήσεων καὶ κρίσεων περὶ προσώπων, πράξεων καὶ περιστατικῶν τῆς καθ' ἔκάστην ζωῆς εἶναι μέσα μεταδόσεως. Ἀναλόγως, ἐν οἱ χαρακτηρισμοὶ εἶναι καλοὶ ἢ κακοὶ καὶ τὰ θέματα συνομιλιῶν ἐνώπιον τῶν τέκνων ἡθικὰ ἢ χαλαρᾶς στάθμης, διαμορφώνεται βαθμιαίως ἡ παγία ἀξιολογία τούτων. Ἰδίᾳ δμως οἱ τρόποι, ἡ συμπεριφορὰ καὶ αἱ πράξεις τῶν γονέων εἶναι τὰ εὐγλώττως διδάσκοντα τὰ τέκνα ἀδιαλείπτως, εἴτε ἐπ' ἀγαθῷ, εἴτε ἐπὶ κακῷ.

Κοινότης τιμῆς ἐπίσης καθίσταται ἡ οἰκογένεια, διότι ἐκεῖ ἀντιλαμβάνονται τὰ μέλη τῆς, δτὶ ἔχουν μίαν ὑπόληψιν ὡς ούνολον.

1. Παράβ. Σπετσιέρη Κ., Φιλοσοφία τῆς κοινωνίας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ, 'Αθῆναι 1946, σελ. 29 - 42.

Πτώσις ή άνοδος ἐνδές μέλους ἀντανακλᾶ εἰς δλόκληρον τὴν οἰκογένειαν.

Κοινότης κοσμοθεωρητική καὶ θρησκευτική ἀποβαίνει ἡ οἰκογένεια, διότι ἔκει οἱ γονεῖς μεταδίδουν εἰς τὰ τέκνα των μίαν ἀντίληψιν περὶ κόσμου, εἴτε ἰδεοκρατικήν εἴτε ύλιστικήν. Ἰδίᾳ δοσον ἀφορᾷ τὸ θρησκευτικὸν θέμα, γίνεται μύησις τῶν τέκνων εἰς τὴν συγκεκριμένην θρησκευτικότητα τῆς Ἐκκλησίας τῶν γονέων, εἰς τὴν λατρείαν αὐτῆς καὶ τὰς ἔορτάς της. Ἐκεῖ γίνεται ἡ ἑκμάθησις τῶν πρώτων δειλῶν προσευχῶν τοῦ παιδιοῦ, αἵτινες ἀποβαίνουν θεμέλια βαθύτατα, ἐπὶ τῶν ὀποίων θὰ στηριχθῇ ὁ ἔπειτα ἐνήλιξ εἰς ὥρας ταλαντεύσεων καὶ ταλαιπωριῶν ἐσωτερικῶν.

Κοινότης μαθήσεως εἶναι ἡ οἰκογένεια, διότι ἀκαταπαύστως μεταδίδει γνώσεις, ἀσκεῖ καὶ ἔξελίσσει δεξιότητας, λύει ἀπορίας καὶ προβλήματα, μὲ μίαν μέθοδον ἀνυπερβλήτου σαφηνείας. Ἡ φύσις καθιστᾷ καὶ τὴν πλέον ἀπλοΐκήν μητέρα ἀπαράμιλλον διδάσκαλον, διότι τὴν προικίζει διὰ τῆς ὑπομονῆς, τῆς ἀγάπης καὶ στοργῆς, τῆς ἴκανότητος πρὸς ψυχικήν μετάθεσιν κατὰ πάσαν μετάδοσιν γνώσεων, ἀλλὰ καὶ μὲ τὸν πόθον νὰ καταστήσῃ τὸ τέκνον της ἴκανώτερον παντὸς ἄλλου. Ὁρθῶς παρετηρήθη, δτὶ μία καλὴ μήτηρ ἀξίζει δοσον ἐκατὸν διδάσκαλοι.

Ο Pestalozzi εἶχε παρατηρήσει, δτὶ ἡ μήτηρ εἶναι ὁ καλλίτερος παιδαγωγός, διότι αὕτη κατὰ ἐνα μοναδικὸν τρόπον ζῇ τὴν ζωὴν τοῦ τέκνου της ἀπὸ τῆς συλλήψεως καὶ ἔπειτα, δοσον οὐδεὶς ἄλλος. Αὕτη ἔχει ἐμφύτως μίαν ἐνορατικήν ἀντίληψιν τῆς καταστάσεώς του, τῶν ἀναγκῶν του καὶ τῆς ἐκάστοτε ἀπαιτουμένης βοηθείας, ἵνα ἔξελιχθῇ.

Ο πολλαπλοῦς μορφωτικὸς ρόλος τῆς οἰκογενείας ἔπιτυγχάνει μόνον ἐφ' δοσον αὕτη διατηρεῖ τὴν ἐνότητά της. Γονεῖς συνεχῶς ἐρίζοντες, ζωντες ἐν διαστάσει, ἡ διαλύοντες τὴν οἰκογένειάν των μὲ διαζύγιον δχι μόνον στεροῦν τὰ τέκνα των δλων τῶν ἀνωτέρω ἀγαθῶν, ἀλλὰ καὶ τοὺς γεννοῦν τραύματα ψυχικά, τὰ δποῖα θὰ τὰ βασανίζουν ἴσοβιως, σφραγίζοντα συχνὰ ἀνεπανορθώτως τὴν μοῖραν των.

Ἐντεθεν χρειάζεται ἔτοιμασία πρὸς σύμπηξιν οἰκογενείας. Ἐνῷ πᾶν ἄτομον ἔτοιμάζεται διὰ ζητήματα ζωῆς δευτερεύοντα λίαν ἐπιμόνως, διὰ τὸ θέμα τοῦτο ἐπιδεικνύεται πολλάκις χαλαρὰ φροντίς. "Ολα συνήθως ἀφίνονται νὰ τακτοποιηθοῦν ἀπὸ τὸν ἔρωτα, κεραυνοβόλον ή μή, καίτοι ἐκ τῆς τακτοποιήσεως ταύτης ἔξαρτάται δχι μόνον ἡ προσωπική ζωὴ¹ τῶν συνερχομένων εἰς γάμον, ἀλλὰ καὶ ἡ τῶν γεννηθησομένων τέκνων.

1. Παράβ. Σπετσιέρη Ζ., 'Η ψυχική ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου', Αθῆναι 1960, σελ. 27 - 28, 359 - 362.

Δὲν εἶναι τυχαῖον, δτι δλοι οἱ λαοὶ θεωροῦν τὸν γάμον ως μέγα μυστήριον καὶ τὸν περιβάλλον μὲ αἴγλην καὶ τελετουργίας λεπάς, ἀκριβῶς λόγω τῆς γενέσεως δι' αὐτοῦ ἐνδὲς νέου κοινωνικοῦ καὶ πνευματικοῦ κυττάρου, τῆς οἰκογενείας. Τῆς γυναικός ίδιᾳ δὲ ρόλος ως μητρός εἶναι ἀποφασιστικός. Ἡ Ἑλληνικὴ ἀντίληψις, δτι δὲ ρόλος της, δταν ἀποκτήσῃ τέκνα, εἶναι νὰ θυσιασθῇ δι' αὐτά, εἶναι ἡ πλέον δρθή καὶ βεβαία, ἐνῷ δάνειοι ἀντίληψεις ἔξ δλλων λαῶν δδηγοῦν εἰς δυστυχίαν καὶ αὐτῆς καὶ τῶν τέκνων της.

Κατὰ τὰ ψυχολογικὰ δεδομένα ἡ μήτηρ ἀφοσιουμένη εἰς τὰ τέκνα της δλοκληρώνει ἑαυτήν. Ρόλος τῆς γυναικός τεταγμένος ὑπὸ τῆς φύσεως εἶναι νὰ δημιουργῇ νέαν ζωήν, ἐνῷ δὲ ρόλος τοῦ ἀνδρὸς εἶναι νὰ δημιουργῇ μέσα καὶ ἀσφάλειαν διὰ τὴν νέαν ζωήν.

Ἐπιβάλλεται διὰ πάντα ἐνηλικιούμενον, ἀνδραὶ γυναικαὶ, ἡ προετοιμασία διὰ τὸν ρόλον του ἐν τῇ οἰκογενείᾳ. Ἡ ἀμοιβαία ὑποχώρησις κατὰ τὴν ἐμφάνισιν διαφωνιῶν, ἀλλὰ καὶ ἡ ὑπομονὴ καὶ προθυμία πρὸς θυσίαν τῆς μητρός χάριν τῶν τέκνων εἶναι λεπόν καθῆκον. Πᾶσα εὔκολος παρ' αὐτῆς ἐγκατάλειψίς των ἀντιβαίνει πρὸς αὐτοὺς τοὺς νόμους τῆς φύσεως.

Ἀκόμη ἐπιβάλλεται δὲ σεβασμὸς τῆς προσωπικότητος τοῦ παιδός. Ὁ γονεὺς παραβαίνει τὸ καθῆκον του, δταν ζητῇ πιεστικῶς νὰ ἴδῃ πληρουμένους τοὺς διαφευσθέντας πόθους του εἰς τὸ τέκνον του, ἔστω καὶ δὲν δὲν ἔχῃ δμοίας κλίσεις, ἡ δὲν εἶναι φύσει ἐπαρκὲς πρὸς τοῦτο. Συχνὸ ἐκεῖθεν προέρχονται ἀποτυχίαι δλοκλήρου ζωῆς, ως καὶ μία ὑποσυνείδητος ἀποξένωσις τοῦ παιδός πρὸς τὸν ἐγωϊστικῶς ἐνεργήσαντα γονέα.

Χειροτέρα ἀκόμη εἶναι ἡ οἰκονομικὴ ἐκμετάλλευσις τοῦ παιδός διὰ τῆς πρωτού έργασίας ποὺ τοῦ ἐπιβάλλουν οἱ γονεῖς, ἵνα συνεισφέρῃ διὰ τὴν συντήρησίν του. Τὸ θέμα τοῦτο ἔξετάζεται ἐπὶ διεθνοῦς πεδίου. Συμβάσεις διακρατικαὶ δεσμεύουν τὰς πολιτείας, ἵνα διὰ νόμου ἐπιβάλλωνται ποιναὶ εἰς τοὺς γονεῖς, ως καὶ τοὺς ἐργοδότας τοὺς δεχομένους κάτω ὠρισμένης ἥλικίας παῖδας δι' ἔργασίαν.

2. *"Ἡ κοινωνικὴ καὶ ἐθνικὴ ζωὴ.*

Πᾶν ἄτομον γεννώμενον ἐν τῇ οἰκογενείᾳ του εύρισκεται αὐτομάτως εἰς μίαν κοινωνίαν, ἔχουσαν δύο δμοκέντρους περιοχάς, τὴν στενωτέραν, τοῦ τόπου εἰς τὸν δποῖον κατοικεῖ, καὶ τὴν εύρυτέραν, τοῦ ἔθνους ἡ λαοθ, εἰς τὸν δποῖον ἀνήκει. Ἡ ἐν κοινωνίᾳ ζωὴ αὕτη ἀσκεῖ ἀδιαλείπτως διαμορφωτικὰς ἐπιδράσεις.

Αἱ ἐμφυτοὶ τάσεις συμπαθείας, δεσμοῦ, ἐκφράσεως, μιμήσεως, ἀμίλλης, ἀγωνος, ἐπιτυχίας, ἀποφυγῆς στερήσεων, προνοίας ἔνσαντι

ἀποτυχιῶν κεντρίζονται καὶ ἐκδιπλώνονται. Ἐκεῖθεν προσλαμβάνονται αἱ γνῶσεις περὶ τῆς γλώσσης, τῶν ἡθῶν, τῶν πραγμάτων, τῶν σχέσεων, τῶν γενικωτέρων ζητημάτων. Ἐκαστος μὲ δσα βλέπει, μὲ δσα ἀκούει, μὲ δσα πράττει διδάσκεται συνεχῶς. Διδάσκεται ἀπὸ ἐπιτυχίας, διδάσκεται ἀπὸ ἀποτυχίας. Ἡ γνώμη τῶν ἄλλων καὶ δὲ εἰς αὐτῆς ἔλεγχος διαμορφώνει τὴν βούλησίν του καὶ τὸ ἥθος του.

Γενικώτερον ἡ κοινωνία ὡς δλότης τοῦ μεταδίδει ἴδεας, θεσμούς, ἀντιλήψεις, τόσον ἐκ τῆς πρώτης περιοχῆς, δσον καὶ τῆς δευτέρας. Οἰκειοῦται ἔκαστος βαθμηδὸν τὴν δλην ζωὴν τοῦ ἔθνους του καὶ ἀποκτᾷ τὸν τύπον καὶ τὸν χαρακτῆρα τοῦ “Ἐλληνος” ἢ τοῦ Γάλλου, τοῦ Δανοῦ ἢ τοῦ Ἀμερικανοῦ, τοῦ Ἰάπωνος ἢ τοῦ Κορεάτου.

Τὸ ἔθνος εἶναι δὲ φορεὺς ἐνδὲ πνεύματος, τὸ δποῖον μεταδίδεται εἰς δλούς μὲ ποικίλα μέσα· μὲ τὴν πολιτειακὴν δργάνωσιν, μὲ τὰς ἀποφάσεις τῶν ἐκπροσώπων τοῦ λαοῦ, μὲ τὰς πράξεις τῶν ἔκαστοτε κυβερνητῶν, μὲ τὰς ἑορτάς, μὲ τὰ συμβάντα τῆς ἔθνικῆς ζωῆς, τόσον τὰ εύχαριστα, δσον καὶ τὰ δυσάρεστα. Τὰ τελευταῖα ταῦτα ἀποτελοῦν φρονηματισμὸν δι’ δλόκληρον τὴν γενεάν, ποὺ τὰ ζῆ. Ἐκεῖθεν δμιλοῦμεν διὰ τὴν γενεάν τῶν Περσομάχων, τὴν γενεάν τοῦ 1821, τὴν γενεάν τοῦ 1912, τὴν γενεάν τοῦ 1920 - 1922, τὴν γενεάν τοῦ 1940.

Ίδια ἡ Ἰθύνουσα τάξις ἐνδὲ λαοῦ εἶναι ἡ προσδιαρίζουσα μορφωτικῶς τὸ πλῆθος μὲ τοὺς λόγους της καὶ τὰ ἔργα της, μὲ τὸν τρόπον ζωῆς της, τόσον τὸν δημόσιον, δσον καὶ τὸν ἴδιωτικόν. Συχνὰ μίσι δμάς ἐξαιρέτων προσώπων δημιουργεῖ μίσι ἀλλαγὴν πνεύματος, μίσι νέαν ἐποχήν. Ἐμφυσῷ νέαν πνοήν, τὴν δποῖαν ἀποδέχονται πάντα τὰ μέλη τῆς ἔθνικῆς κοινότητος.

3. ‘Η Ἔκκλησις.

Παιδευτικὸν ἔργον ἀσκεῖ ἀνέκαθεν πᾶσα ὀργανωμένη θρησκεία. Τοῦτο συμβαίνει, διότι οκοπδὲς ταύτης εἶναι νὰ μεταδώσῃ ἀντιλήψεις τόσον θρησκευτικάς, δσον καὶ ἡθικάς καὶ κοινωνικάς. Ἡ Χριστιανικὴ ἐκκλησία ἀπὸ τῆς θεμελιώσεώς της ἥδη θεωρεῖ τὸ ἔργον της κατ’ ἔξοχὴν διδακτικόν. Ὁ Χριστὸς ἐμφανίζεται ὡς διδάσκαλος, δδηγῶν εἰς μεταστροφὴν βίου τοὺς δεχομένους τὴν διδαχὴν του. Οἱ Ἀπόστολοι λαμβάνουν ἐντολήν, ἵνα «πόρευθεντες μαθητεύσωσι πάντα τὰ ξύνη»¹. Οἱ κληρικοὶ συνεχίζουν τὴν τήρησιν τῆς ἐντολῆς, ἀναγινώσκοντες τὴν Γραφὴν καὶ διδάσκοντες τὰς ἐντολάς της.

Τὰς ἡθικάς ἀρχὰς ἡ ἐκκλησία ἐμφανίζει ὡς λόγον τοῦ Θεοῦ, ὡς θέλημα τοῦ Θεοῦ, διδουσα αἴγλην, μεγαλεῖον καὶ ιερότητα εἰς

1. Ματθ. XXVIII, 19 - 20.

ταύτας. Τὰς δινωτάτας δέξιας τὰς διδάσκει ως ἀπαρτιζούσας τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ.

Αἱ τελεταὶ καὶ ἡ λατρεία ἔξαιρουν τὴν ἱερότητα ταύτην καὶ γεννοῦν εἰς τοὺς συμμετέχοντας τὰ βιώματα ἐκεῖνα κατανύξεως καὶ πίστεως, τὰ γεννῶντα τὴν ὑποχρέωσιν ἀκολουθήσεως ἐν τῷ βίῳ τῆς δληγὸς διδασκαλίας τῆς Ἑκκλησίας.

Εἰς λαοὺς μὲν ἀπλοῦν πολιτισμὸν δὲ ρόλος τῆς Ἑκκλησίας ἐκτελεῖται εἰς τὴν δληγὸν ἀγωγήν. Ἐχομεν εἰς τὴν Δυτικὴν Εὐρώπην κατὰ τὸν Μεσαίωνα τὴν ἔξημέρωσιν τῶν βαρβάρων, δχι μόνον διὰ τῆς θρησκευτικῆς διδασκαλίας τῆς Δυτικῆς Ἑκκλησίας, ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς ιδρύσεως σχολῶν. Εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Εὐρώπην ἔχομεν τὸν φωτισμὸν τῶν Σλαύων παρὰ τῆς Ἀνατολικῆς Ἑκκλησίας δχι μόνον ἀπὸ θρησκευτικῆς πλευρᾶς, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ πολιτιστικῆς, διὰ τῆς καθιερώσεως τῆς γραπτῆς γλώσσης των ὑπὸ τοῦ Θεοσαλονικέως μοναχοῦ Κυρίλλου, τοῦ πρώτου εἰσαγαγόντος τὸ σλαυτικὸν Ἀλφάβητον, ἀποκαλούμενον ἐξ αὐτοῦ Kyllitzia. Ἐχομεν ἐπίσης τὸ φαινόμενον λαῶν ἀτυχησάντων, οἵτινες, ἀπολέσαντες τὴν πολιτικὴν τῶν ἐλευθερίαν, διὰ τῆς Ἑκκλησίας ἡδυνήθησαν νὰ διατηρήσωσι τὸν ἔθνισμόν των ὑπὸ δρους δεινούς. Παράδειγμα οἱ "Ἐλληνες κατὰ τὰ 400 ἔτη τῆς δουλείας των καὶ οἱ Ἰσραηλῖται κατὰ τοὺς 21 αἰῶνας τῆς διασπορᾶς των καὶ τῶν διωγμῶν των.

Καὶ σήμερον εἰς πᾶσαν πόλιν καὶ πᾶν χωρίον μὲν πᾶσαν ἱεροτελεστίαν, πλαισιώνουσαν τοὺς σταθμοὺς ζωῆς τῶν πιστῶν, εἴτε τῆς γεννήσεως διὰ τῆς βαπτίσεως, εἴτε τῆς θεμελιώσεως οἰκογενείας διὰ τῆς ἱερολογίας τοῦ γάμου, εἴτε τοῦ θανάτου διὰ τῆς θρησκευτικῆς ταφῆς, εἴτε διὰ λειτουργιῶν κατὰ τὰς ἔορτάς, τὰς ἐγκαίνια καὶ τὰς ἐπετείους, συνεχίζεται τὸ ἔργον τὸ διδακτικὸν τῆς Ἑκκλησίας, τοῦ δποίου ἡ δύναμις καὶ ἀποτελεσματικότης διασφαλίζεται διὰ τῆς ἐτοιμασίας δέξιων ἐκκλησιαστικῶν λειτουργῶν.

Λαοί, οἵτινες ἐκ λόγων πολιτικῶν περιώρισαν τὸν ρόλον τῆς Ἑκκλησίας, δὲν ἐκέρδησαν ἐκ τούτου. Δι' ὃ καὶ εἰς τὰς ἡμέρας μας καθιστάμεθα θεαταὶ ἀναθεωρήσεως κηρυγμάτων, τὰ δποῖα μόλις προσφάτως προεβάλλοντο μὲν ἐπιμονὴν καὶ φανατισμὸν ἀπόλυτον.

Διὰ τῆς ἐκκλησιαστικῆς διδασκαλίας δὲν δοκεῖται ἀπλῶς θρησκευτικὴ καὶ ἡθικὴ ἐπιδρασίς, ἀλλὰ λαμβάνει χώραν μία βαθεῖα διαφοροποίησις τοῦ δλου χαρακτῆρος τοῦ ἀτόμου, ἀναλόγως τῆς δογματικῆς διδασκαλίας. Ἄλλην προσωπικότητα διαμορφώνει δὲ Χριστιανός, ἄλλην δὲ Βουδιστής, ἄλλην δὲ Μωαμεθανός, καὶ ἄλλην δὲ Ἰσραηλίτης. Ἄλλὰ καὶ ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ θρησκεύματος ἔχομεν διαφοροποίησιν ἐπιδράσεων ψυχικῶν ἀναλόγως τῆς δμολογίας. Ἄλλαι εἶναι

αἱ ἐπιδράσεις ἐκ τῆς θρησκευτικῆς διδαχῆς τῶν Διαμαρτυρομένων, οἵτινες θεωροῦν ἑαυτούς σωζομένους ὑπὸ Ιδίᾳν των εὐθύνην, καὶ ἄλλαι αἱ ἐκ τῆς Καθολικῆς διδασκαλίας, ὅπου μόνον μέσῳ τῆς Ἐκκλησίας σώζονται οἱ πιστοί.

Μία παρατήρησις δῆμως εἶναι ἀναγκαῖα. Δὲν εἶναι δυνατὴ ἡ ἀπορρόφησις πάσης παιδείας παρὰ τῆς Ἐκκλησίας. Τὸ παιδευτικὸν ἔργον περιλαμβάνει καὶ πλήθος στοιχείων μὴ θρησκευτικῶν, διὰ τὰ δποῖα ἀρμόδια εἶναι τὰ παιδευτικὰ ίδρυματα, τὰ ἀποτελοῦντα εἰς πᾶσαν σύγχρονον πολιτείαν θεσμὸν παράλληλον πρὸς τὸν τῆς Ἐκκλησίας.

4. Τὸ σχολεῖον.

Τὸ σχολεῖον ἀποτελεῖ ἀνέκαθεν πρωτεύοντα παράγοντα ἀγωγῆς, διότι ἀσκεῖ τὸ παιδευτικὸν ἔργον ὡς ἀπόκλειστικὸν του σκοπόν. Ἔπειτα πράττει τοῦτο κατὰ μίαν ἡλικίαν τῶν τροφίμων, καθ' ἣν οὗτοι ἔχουν τὴν μεγίστην δεκτικότητα ἀγωγῆς. Προσέτι τὸ δλον ἔργον ἀσκεῖται κατὰ σύστημα καὶ κατὰ μέθοδον. Τέλος εἰδικὰ πρόσωπα παρεσκευασμένα διὰ σκούδων ἐπιτελοῦσι τὸ λειτούργημα τοῦτο.

Ως θεσμὸς τὸ σχολεῖον ἐμφανίζεται εἰσηγμένον εἰς πᾶσαν ὁργανωμένην πολιτείαν, τῆς δποίας οἱ νόμοι ρυθμίζουν λεπτολόγως τὰ κατὰ τὸ ἔργον του.

Ἡδη δὲ νομοθέτης τῶν Ἀθηνῶν Σόλων εἶχε μεριμνήσει σχετικῶς, πιθανῶς δὲ καὶ οἱ πρὸ αὐτοῦ. Ὁ Αἰσχίνης διεξέρχεται πρὸς τοὺς ἀκροατάς του τοὺς νόμους τοὺς κειμένους παλαιόθεν χάριν τῆς εὐκοσμίας τῶν παιδῶν, τῶν μειρακίων καὶ τῶν ἄλλων ἡλικιῶν¹. Ἀναφέρει δὲ τὸν ὀρίζετο, ὡντας οἱ ἀσκοῦντες τὸ ἔργον τοῦ διδασκάλου εἶναι σώφρονες. Ἐπίσης ποία δέον νὰ εἶναι ἡ ὥρα προσελεύσεως καὶ ἀποχωρήσεως ἐκ τοῦ διδασκαλείου. Ἀκόμη πῶς νὰ ἐκπαιδεύωνται κεχωρισμένως κατὰ ἡλικίας οἱ τρόφιμοι, καὶ ποία γὰρ εἶναι τὰ μέσα παιδεύσεως. Παραγγέλλει μάλιστα ρητῶς εἰς τὸν γραμματέα τοῦ δικαστηρίου νὰ ἀναγνώσῃ δλόκληρον τὸ κείμενον τοῦ νόμου².

1. Αἰσχίνου, Κατὰ Τιμάρχου, 32 - 35.

2. «Νόμοι: Οἱ δὲ τῶν σταίδων διδάσκαλοι ἀνοιγέτωσαν μὲν τὰ διδασκαλεῖα μὴ σερότερον ἡλίου ἀνιόντος, κλειέτωσαν δὲ πρὸ ἡλίου δύνοντος. Καὶ μὴ ἔξεστω τοῖς ὑπὲρ τῶν σταίδων ἡλικιαν οὖσιν εἰσιέναι τῶν σταίδων ἔνδον δυτῶν, ἐάν μὴ υἱὸς διδασκάλου ἢ ἀδελφὸς ἢ θυγατρὸς ἀνήρ· ἐάν δέ τις παρὰ ταῦτ' εἰσῃ, θανάτῳ ζημιούσθω. Καὶ οἱ γυμνασιάρχαι τοῖς Ἐρμαίοις μὴ ἔάτωσαν συγκαθίσναι μηδένα τῶν ἐν ἡλικίᾳ τρόπων μηδενί· ἐάν δὲ ἐπιτρέψῃ καὶ μὴ ἔξειργη τοῦ γυμνασίου, ἔνοχος ἔστω δὲ γυμνασιάρχης τῷ τῆς ἐλευθέρων φυραρᾶς οὐδικῷ. Οἱ δὲ χορηγοὶ

‘Η περὶ τῆς παιδείας φροντίς αὕτη ἦτο ἐνωρίς εἰσηγμένη καὶ εἰς τὰς ὄλλας Ἑλληνικάς πόλεις. Διὰ τὴν πόλιν ἐπὶ παραδείγματι τῆς Χίου ἀναφέρεται, δτὶ κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τῶν Ἰώνων περὶ τὸ 494 π.Χ. «παισὶ γράμματα διδασκομένοισι ἐνέπεσεν ἡ στέγη, ὥστε ἀπὸ ἑκατὸν καὶ εἴκοσι παιδῶν εἰς μοῦνος ἀπέφυγε»¹.

Πρὸ τῆς ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχίας, δτε οἱ κάτοικοι τῶν Ἀθηνῶν, συμβουλῇ τοῦ Θεμιστοκλέους, ἔγκατέλειψαν τὴν πόλιν κατόπιν ψηφίσματος, μηνημονεύεται ρητῶς, δτὶ ἐλήφθη Ἰδιαιτέρα σχολικὴ φροντίς δι’ ὅλους τοὺς ἐλευθέρους παῖδας καὶ διὰ τὴν μισθοδοσίαν τῶν διδασκάλων τῶν².

Κατὰ τὸν Πελοποννησιακὸν πόλεμον διαρκούσης τῆς εἰς Σικελίαν ἐκστρατείας τῶν Ἀθηναίων τριακόσιοι Θράκες μαχαιροφόροι εἶχον ἔλθει εἰς Ἀθήνας, ἵνα χρησιμοποιηθῶσι κατ’ αὐτήν. Ἐπειδὴ εἶχον φθάσει μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ σχετικοῦ ἐκστρατευτικοῦ τμήματος, ἀπεστάλησαν δποισαν εἰς δηῶσεις τῶν περιοχῶν ἐξ ὧν ἐπέστρεφον. Ἰδιαιτέρως ἐλεηλάτησαν τὴν μικρὰν πόλιν Μυκαλησσόν τῆς Βοιωτίας, πορθούντες οἰκίας καὶ λερά καὶ φονεύοντες τοὺς ἀνθρώπους ἀδιακρίτως, ὡς καὶ πᾶν ἔμψυχον. Ἄλλ’ ἔκεινο, τὸ δποιον ἔχαρακτηρίσθη ὡς «ξυμφορὰ ἀδόκητος καὶ δεινὴ» διὰ τὴν μικρὰν ταύτην πόλιν, ἦτο, δτὶ οὗτοι «ἐπιπεσόντες διδασκαλεῖσθαι παιδῶν, δπερ μέγιστον ἦν αὐτόθι, καὶ ἀρτεῖτυχον οἱ παῖδες εἰσεληλυθότες, κατέκοψαν σάντας»³. Τούτο συνέβη περὶ τὸ εἰκοστὸν ἔτος τοῦ πολέμου ἔκεινου.

‘Η πόλις Θούριοι ἐπίσης, συνοικισθεῖσα κατὰ τὰ μέσα τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος ἔκειτο δποιο ἔκειτο διαστραφεῖσα Σύβαρις, ἀναφέρεται ὡς λαβοῦσα Ἰδιάζουσαν νομοθετικὴν μέριμναν διὰ τὰ σχολεῖα της. ‘Ως νομοθέτην της εἶχεν ἐκλέξει ἡ πόλις τὸν «ἄριστον τῶν ἐν παιδείᾳ θαυμαζομένων πολιτῶν Χαρώνδαν». Οὗτος «ἐνομοθέτησε τῶν πολιτῶν τοὺς υἱεῖς ἀπαντας μανθάνειν γράμματα, χορηγούσης τῆς πόλεως τοὺς μισθοὺς τοῖς διδασκάλοις»⁴. Ἐπράξει δὲ τούτο, διότι ἐπίστευεν,

οἱ καθιστάμενοι ὑπὸ τοῦ δήμου διστασαν τὴν ἡλικίαν ὑπὲρ τετταράκοντα ἔτη π. Διαχίν., ἔνθα ἀνωτ., 37 - 39.

1. Ἡροδ. VI, 27.

2. «Ἐκρωθέντος δὲ τοῦ ψηφίσματος οἱ πλεῖστοι τῶν Ἀθηναίων ὑπεξέθεντο γονέας καὶ γυναικας εἰς Τροιζῆνα, φιλοτίμως πάνυ τῶν Τροιζηνίων ὑποδεχομένων· καὶ γὰρ τρέφειν ἐψηφίσαντο δημοσίᾳ, δύο δβολαὶς ἐκάστῳ διδόντες, καὶ τῆς δπώρας λαμβάνειν τοὺς παῖδας ἔκειναι πανταχόθεν, ἕτι δὲ ὑπὲρ αὐτῶν διδασκάλοις τελεῖν μισθούς». Πλουτάρχου, Θεμιστοκλῆς X.

3. Θουκυδ. VII, 29, 5.

4. Διοδώρου, Βιβλιοθήκη XII, 12, 5 - 13, 3.

ὅτι δὲν ἐπετρέπετο πολίται, λόγῳ πτωχείας, νὰ στερηθῶσι τῶν πολλαπλῶν εὔεργετημάτων τῆς παιδείας, τῆς τόσον πολυτίμου διὰ τὴν διατήρησιν τῆς παραδόσεως, διὰ τὴν ἐπικοινωνίαν μὲ τοὺς μακράν, διὰ τὸν ἀκριβῆ καθορισμὸν θεσπισμάτων καὶ συμφωνιῶν πολιτειῶν καὶ ἀτόμων, διὰ τὴν μετάδοσιν τῶν πνευματικῶν δημιουργιῶν τῶν ἀνυψωνουσῶν τὸν ἄνθρωπον¹.

Τί ἀποκτῶσιν οἱ πεπαιδευμένοι ὑπὲρ τοὺς ἀπαιδεύτους ἔξεικονζει παραστατικῶς δ' Ἰσοκράτης εἰς τὸν Παναθηναϊκόν του, ἔχων δὲνδιος μακράν ἐμπειρίαν σχολάρχου. ‘Η παιδεία, τονίζει, εἶναι ἡ δδηγούμσα εἰς τὴν δρθὴν ἀντίληψιν περὶ τοῦ ἐκάστοτε συμφέροντος. Εἶναι ἡ διδάσκουσα τί εἶναι τὸ πρέπον καὶ τὸ δίκαιον κατὰ τὰς μετὰ τῶν ἄλλων σχέσεις καὶ πῶς ἀποφεύγεται ἡ βαναυσότης κατ' αὐτάς. Εἶναι ἡ παρέχουσα τὴν δύναμιν πρὸς κυριαρχίαν τόσον ἐπὶ τῶν παθῶν καὶ ἡδιονῶν, δσον καὶ κατὰ τὰς συμφοράς. Εἶναι τέλος ἡ προφυλάττουσα ἀπὸ τὸν τύφον καὶ τὴν ὑπερηφάνειαν λόγῳ εὔπραγίας καὶ εύνοιας τῆς τύχης².

1. « Υπέλλαβε γὰρ τοὺς ἀπόδοους τοῖς βίοις ίδιᾳ μὴ δυναμένους διδόναι μεσθούς, ἀποστερήσεσθαι τῶν καλλίστων ἐπιτηδευμάτων. Τὴν γὰρ γραμμάτικὴν παρὰ τὰς ἄλλας μαθήσεις προέκρινεν δὲ νομοθέτης, καὶ μάλα προσηκόντως διὰ γὰρ ταύτης τὰ πλεῖστα καὶ χρησιμώτατα τῶν πρὸς τὸν βίον ἐπιτελεῖσθαι, ψήφους, ἐπιστολάς, διαθήκας, νόμους, τᾶλλα τὰ τὸν βίον μάλιστα ἐπανορθοῦντα. Τίς γὰρ δὲν ἄξιον ἔγκωμιον διάθοιτο τῆς τῶν γραμμάτων μαθήσεως; Διὰ γὰρ τούτων μδνων οἱ μὲν τετελευτηκότες τοῖς ζῶσι διαμνημονεύονται, οἱ δὲ μακρὰν τοῖς τόποις διεστῶτες τοῖς πλεῖστον ἀπέχουσιν ὡς πλησίον παρεστῶσι διὰ τῶν γεγραμμένων δμιλοῦσι· ταῖς τε κατὰ πόλεμον συνθήκαις ἐν ἔθνεσιν ἡ βασιλεὺσι πρὸς διαμονὴν τῶν δμολογιῶν ἡ διὰ τῶν γραμμάτων ἀσφάλεια βεβαιοτάτην ἔχει πίστιν· καθόλου δὲ τὰς χαριεστάτας τῶν φρονίμων ἀνδρῶν ἀποφάσεις καὶ θεῶν χρησμούς, ἔτι δὲ φιλοσοφίαν καὶ πᾶσαν παιδείαν μόνη τηρεῖ, καὶ τοῖς ἐπιγενομένοις ἀεὶ παραδίδωσιν εἰς ἄπαντα τὸν αἰῶνα... δθεν ὡς μεγάλων τινῶν ἀγαθῶν ἀποστερουμένοις τοὺς ἀγραμμάτους διορθώσατο τῇ νομοθεσίᾳ ταύτῃ... ». Αὐτόθι,

2. « Τίνας οὖν καλῶ πεπαιδευμένους, ἐπειδὴ τὰς τέχνας καὶ τὰς ἐπιστήμας καὶ τὰς δυνάμεις ἀποδοκιμάζω; Πρῶτον μὲν τοὺς καλῶς χρωμένους τοῖς πράγμασι τοῖς κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκάστην προσπίπτουσι, καὶ τὴν δόξαν ἐπιτυχῆ τῶν καὶ ρῶν ἔχοντας, καὶ δυναμένην ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ στοχάζεσθαι τοῦ συμφέροντος. Ἐπειτα τοὺς πρεπόντως καὶ δικαίως δμιλοῦντας τοῖς ἀεὶ πλησιάζουσι καὶ τὰς μὲν τῶν ἄλλων ἀηδίας καὶ βαρύτητας εὐνόδως καὶ φαδίας φέροντας, σφᾶς δ' αὖτοὺς ὡς δυνατὸν ἐλαφροτάτους καὶ μετριωτάτους τοῖς συνοῦσι παρέχοντας. Ἐτι τοὺς τῶν μὲν ἡδονῶν ἀεὶ κρατοῦντας, τῶν δὲ συμφορῶν μὴ λίαν ἡττωμένους, ἄλλ' ἀνδρωδῶς ἐν αὐταῖς διακειμένους καὶ τῆς φύσεως ἀξίως, ἡς μετέχοντες τυγχάνομεν. Τέταρτον, δπερ μέγιστον, τοὺς μὴ διαφθειρομένους ὑπὸ τῶν εὐπραγιῶν μηδὲν ἔξισταμένους αὐτῶν μηδὲν πτερηφάνους γιγνομένους, ἄλλ' ἐμμένοντας τῇ τάξει τῇ τῶν εὐ φρονούντων, καὶ μὴ μᾶλλον χαίροντας τοῖς διὰ τύχην ὑπάρξασιν ἀγαθοῖς ἢ τοῖς διὰ τὴν αὐτῶν φύσειν καὶ φρόνησιν ἐξ ἀρχῆς γιγνομένοις. Τοὺς δὲ μὴ μόνον

Παιδευτικὸν θεσμὸν ἔχομεν, παρὰ τὰ διδασκαλεῖα καὶ τὰς σχολάς, ἐνωρὶς ἰδρυμένον κατὰ τὴν κλασσικὴν ἐποχὴν καὶ τὴν ἐφηβείαν.

Ο θεσμὸς οὗτος ἦτο παλαιός καὶ κατὰ πρόσταγμα νόμου ἀπέβλεπεν εἰς μύησιν πολιτικήν, ἡθικήν, θρησκευτικήν καὶ στρατιωτικήν, ἐπὶ δύο ἔτη τῶν γενομένων ἐφήβων. Λεπτομερῶς μνημονεύεται ἀπὸ τὸν Αἰσχίνην¹, τὸν Λυκοῦργον², τὸν Ἀριστοτέλην³ καὶ ἀπὸ δύο διάδας ἐπιγραφῶν, τοὺς Καταλόγους τῶν ἐφήβων⁴ καὶ τὰ ἐφηβικὰ ψηφίσματα⁵.

Ο Ἀριστοτέλης ἔκθέτει, πῶς ἐγίνετο ἡ Ἕγγραφὴ τῶν ἔχόντων ἥλικίαν 18 ἔτῶν ἐλευθέρων πολιτῶν εἰς κατάλογον καὶ πῶς οὗτοι ἔξεπαιδεύοντο ἐπὶ δύο ἔτη. Οἱ πατέρες τῶν ἔξέλεγον 3 φυλέτας ἥλικίας 40 ἔτῶν, βελτίστους καὶ ἐπιτηδειοτάτους δι' ἐπιμέλειαν ἐφήβων, ἐκ τῶν διποίων δ δῆμος ἔχειροτόνει ἔνα ἐξ ἔκάστης φυλῆς ὁς σωφρονιστής, καὶ ἔνα κοσμητήν ἐκ τῶν ἄλλων Ἀθηναίων δι' δλους τὸύς ἐφήβους. Ἐχειροτόνει ἐπίσης δύο παιδοτρίβας καὶ διδασκάλους, οἵτινες τοὺς ἔδιδασκον τὸ διπλομαχεῖν, τὸ τοξεύειν, τὸ ἀκοντίζειν καὶ τὸ βάλλειν διὰ καταπέλτου. Κατὰ μὲν τὸ πρῶτον ἔτος τοὺς ἐγίνετο μία θρησκευτικὴ μύησις διὰ περιελεύσεως τῶν Ἱερῶν, ἐπειτα δὲ τοὺς ἀνετίθετο ὑπηρεσία φρουρᾶς ἐν Πειραιεῖ εἰς τὴν Μουνιχίαν καὶ τὴν Ἀκτήν. Κατὰ τὸ δεύτερον ἔτος, γενομένης ἐκκλησίας τοῦ δήμου ἐν τῷ θεάτρῳ, ἐπεδείκνυον τὴν πρόοδόν των εἰς τὴν γύμνασιν. Ἐκεῖ τοὺς παρεδίδετο ἀσπὶς καὶ δρυς καὶ ἀπεστέλλοντο εἰς περιπολίας καὶ φρουρᾶς τῶν συνδρων τῆς χώρας, ἐπὶ ἐν εἰσέτι ἔτος⁶.

Τὰ ἐφηβικὰ ψηφίσματα τῶν ἐπειτα χρόνων ἀναφέρουν ρητῶς, διτι ἡ ἐκπαίδευσις αὕτη τῶν ἐφήβων περιελάμβανε καὶ φοίτησιν των εἰς σχολὰς ρητόρων καὶ φιλοσόφων συνοδείᾳ μάλιστα τῶν κοσμητῶν των, οἵτινες ἐπαινοῦνται διὰ τοῦτο ρητῶς ὑπὸ τῶν ψηφισμάτων⁷.

Ως τυπικὸν παράδειγμα ἐφηβείου μεριμνῶντος διὰ ποικίλην μόρφωσιν τῶν ἐφήβων ἀναφέρεται τὸ Διογένειον, ἰδρυθὲν κατὰ λήγοντα τὸν 3ον π.Χ. αἰώνα καὶ δινομασθὲν οὕτω ἐκ τοῦ Μακεδόνος

πρὸς δὲ τούτων, ἀλλὰ καὶ πρὸς ἄπαντα ταῦτα τὴν ἔξιν τῆς ψυχῆς εὐάρμοστον ἔχοντας, τούτους φημὶ καὶ φρονίμους εἶνας καὶ τελείους ἄνδρας καὶ σάσας ἔχειν τὰς ἀρετάς». Παναθηναϊκός, 239 α - c.

1. *Αἰσχίνου*, Κατὰ Τιμάρχου, ὑπόθεσις.
2. Κατὰ Λεωκράτους, ἔνθ. ἀνωτ.
3. Ἀθηναίων Πολιτεία XXI.
4. IG, II².
5. Αύτόθι.
6. Ἀθην. Πολιτεία, ἔνθ. ἀνωτ.
7. IG, II², 1039, I - III.

στρατηγού Διογένους, δυτικά τὸ 229 - 228 π.Χ. είχεν ἀποσύρει τους στρατιώτας του ἐκ τῆς Ἀττικῆς. Τούτο διὰ γενομένων ἀνασκαφῶν ἀνευρέθη κείμενον παρὰ τὴν σημερινὴν δόδον Ἀδριανοῦ, δριζόμενον διὰ τῶν δδῶν Ἐρεχθέως καὶ Κυρήστου.

Πλὴν τῶν παιδευτῶν τῶν ἐφήβων, τοὺς διποίους ἀναφέρει δὲ Ἀριστοτέλης, ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν περὶ ἐφηβικῶν καταλόγων πληροφορούμεθα, διὰ τοῦτον παρὰ τὸν κοσμητὴν δὲ ἀντικοσμητής, παρὰ τὸν σωφρονιστὴν δὲ ὑποσωφρονιστής, παρὰ τὸν παιδοτρίβην δὲ ὑποπαιδοτρίβης, ἀκόμη δὲ ὁ γραμματεὺς καὶ δὲ ὁ ὑπογραμματεὺς, δὲ κεστροφύλαξ ἥτοι διαχειριστὴς ὑλικῶν, δὲ διπλομάχος, δὲ γυμνασίαρχος, δὲ ἡγεμών, δὲ θυρωράς.

Ως πρόδει τὰ μαθήματα ποὺ ἔδιδάσκοντο, ἔχομεν πληροφορίας ἐκ τοῦ Πλουτάρχου. Οὗτος εἰς τὸ ἔργον του Συμποσιακὰ προβλήματα μνημονεύει, πῶς δὲ στρατηγὸς Ἀμμώνιος παρέστη εἰς ἔξετάσεις καὶ «ἀπόδειξιν ἔλαβε τῶν γράμματα καὶ γεωμετρίαν καὶ τὰ ῥητορικὰ καὶ μουσικὴν μανθανόντων ἐφήβων»¹. Εἰς τὸ αὐτὸ διογένειον, ως πληροφορούμεθα ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν περὶ ἐφηβικῶν καταλόγων καὶ ἐφηβικῶν φηφισμάτων, ἐγίνοντο καὶ ποικίλαι ἐορταὶ εἰσιτήριοι καὶ ἔξιτήριοι, ἀλλὰ καὶ ἀναπαραστάσεις παρ' ἐφήβων τῶν μεγάλων κατορθωμάτων τῆς Σαλαμίνος καὶ τῶν Πλαταιῶν².

Τὸ κύρος τῶν ἐφηβείων ἦτο μέγα, διὸ δὲ καὶ ἐπεζήτουν τὴν εἰς αὐτὸ ποικίλην μόρφωσιν καὶ μὴ Ἀθηναῖοι, ως μαρτυρούσιν οἱ κατάλογοι ἐφήβων.

Κατὰ τὸν χρόνον τῆς Ισχύος τοῦ θεσμοῦ τῆς ἐφηβείας ἔχομεν εἰς τὰς Ἀθήνας τὰ ποικίλα Γυμνάσια, διπλῆς ἀγωγῆς, σωματικῆς καὶ πνευματικῆς. Άλισχετικαὶ ἔρευναι τῶν κλασσικῶν φιλολόγων, τῶν ἀρχαιολόγων³ καὶ τῶν θεωρητικῶν τῆς παιδείας προσδιώρισαν ταῦτα ἐπακριβῶς. Τὰ πρῶτα ἐκ τούτων ιδρύθησαν ἔξω τῶν τειχῶν τῆς πόλεως καὶ ἦσαν τὰ ἔδη:

1. Συμποσ. προβλ. IX, 1.

2. Περὶ τοῦ διογένειου ἔχομεν κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ἀξιόλογον βιβλιογραφίαν δχι μόνον παρὰ θεωρητικῶν τῆς ἀγωγῆς, ἀλλὰ καὶ ἀρχαιολόγων. Διὰ πλείονα παραπέμπομεν εἰς τὰ ἔδη ἔργα:

Marrou H., *Histoire de l'éducation dans l'antiquité*, Paris 1948.

Nilsson M., *Die hellenistische Schule*, München 1955.

Dow S., *Oι περὶ τὸ διογένειον (Offprint)*, Harvard Studies in classical Philology, vol. LXIII 1958.

Reinmuth O., A «Diogenes College» in Athens? *Transactions of the American Philological Association*, vol. XC 1959.

3. Παράβ. Τραυλοῦ I., *Πολεοδομικὴ ἔξελιξις τῶν Ἀθηνῶν, Ἀθῆναι* 1960.

Τὸ Γυμνάσιον τοῦ ἥρωος Ἀκαδήμου εύρισκετο εἰς τὸν "Εξω Κεραμεικόν, νοτίως τοῦ Ἰππίου Κολωνοῦ, δπου μέχρι σήμερον ἡ ὄνομασία «Ἀκαδημία Πλάτωνος».

Τὸ Γυμνάσιον τοῦ Δυκείου, κληθὲν ἐκ τοῦ παρ' αὐτὸν ναοῦ τοῦ Λυκείου Ἀπόλλωνος, ἔκειτο εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Κήπου τῶν Μουσῶν, βεβαιωθέντος τούτου ἀπὸ τὴν ἀνευρεθεῖσαν ἐπιγραφὴν «Ορος Μουσῶν Κήπου» τὴν ἐπανιδρυμένην σήμερον ἐν τῇ Πλατείᾳ Συντάγματος, καὶ ἀποτελούσαν ἔνδειξιν περὶ τοῦ Λυκείου ὡς κειμένου εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ σημερινοῦ Βασιλικοῦ κήπου.

Τὸ Γυμνάσιον τοῦ Κυνοσάργους, μνημονευόμενον εἰς τὸν Ἀξιοχόν τοῦ Πλάτωνος (364 Α), καὶ ἔχον ὡς προστάτην τὸν Ἡρακλέα, ἐβεβαιώθη ἐξ ἐπιγραφῶν, δτι ὑπῆρχεν εἰς τὸν παρὰ τὸν Ἰλισὸν χῶρον, μεταξὺ τῶν σημερινῶν ἐκκλησιῶν 'Αγίας Φωτεινῆς καὶ 'Αγίου Παντελεήμονος.

'Απὸ τοῦ 4ου π.Χ. αἰώνος καὶ ἔπειτα μαρτυροῦνται καὶ Γυμνάσια ἐντὸς τῶν τειχῶν τῆς πόλεως, τὰ ἐξῆς:

Τὸ Διογένειον Γυμνάσιον, περὶ τοῦ δποίου ἐγένετο ἀνωτέρω λεπτομερής μνεία.

Τὸ Γυμνάσιον τοῦ Πτολεμαίου πρὸς βορρᾶν τοῦ Ἐλευσινοῦ, μὴ ἀνασκαφὲν εἰσέτι.

'Ἐπὶ Ρωμαιοκρατίας προσετέθησαν καὶ νέα Γυμνάσια, τὰ ἐξῆς:

Τὸ Γυμνάσιον τῆς Ἀγορᾶς, τὸ δποῖον ἔκειτο ὅπου εύρισκετο προηγουμένως τὸ Ὥδειον Ἡρώδου τοῦ Ἀγρίππα. Τούτο καταστραφὲν ὑπὸ τῶν Ἐρούλων ἀνεσκάφη προσφάτως δμοῦ μετὰ τῆς 'Αρχαίας Ἀγορᾶς.

Τὸ Γυμνάσιον τοῦ Ἀδριανοῦ εύρισκετο μεταξὺ τῆς Στοᾶς τοῦ Ἀττάλου καὶ τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Ἀδριανοῦ, σωζόμενον κατὰ ξντυῆμα παρὰ τὸ Μοναστηράκι.

Τὸ Γυμνάσιον πρὸς βορρᾶν τοῦ Ολυμπιείου εύρισκετο εἰς τὸν παρὰ τὸ σημερινὸν Ζάππειον χῶρον, ἀνασκαφὲν ἐπίσης.

Τὸ Γυμνάσιον πρὸς νότον τοῦ Ὥδειου τοῦ Ἡρώδου, προσφάτως ἀποκαλυφθέν.

Οἱ εἰς τὰ Γυμνάσια φοιτῶντες ἐπεδίδοντο εἰς τὸν ἀθλητισμόν, εἰς στρατιωτικὰς ἀσκήσεις καὶ εἰς μαθήματα θεωρητικά, μέσης καὶ ἀνωτέρας στάθμης. Οὕτω παρ' αὐτὰ βαθμηδὸν διεμορφώθησαν ἄρτια παιδευτικὰ ἴδρυματα, παρὰ τὸ Γυμνάσιον τοῦ Ἀκαδήμου ἡ Ἀκαδημία τοῦ Πλάτωνος, παρὰ τὸ Γυμνάσιον τοῦ Λυκείου ἡ Περιπατητικὴ Σχολὴ τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ παρὰ τὸ Γυμνάσιον τοῦ Κυνοσάργους ἡ Κυνικὴ Σχολὴ τοῦ Ἀντισθένους.

Εἰς τὰ Γυμνάσια ταῦτα περιελαμβάνοντο δρόμοι, παλαιότεραι,

στοικί και ἄλλα παραρτήματα. Τὸ προσφάτως ἀνασκαφὲν Γυμνάσιον τῆς Ἀγορᾶς κτισθὲν περὶ τὸ 400 μ.Χ. διεπιστώθη, δτὶ ἀπετελεῖτο ἀπὸ συγκρότημα οἰκοδομημάτων περιλαμβάνον αἴθούσας δισκαλίας, βιβλιοθήκας, διαμερίσματα σπουδαστῶν και καθηγητῶν, λουτρὰ και παλαίστραν.

Εἰς ιδιωτικάς οἰκίας ἔστεγάζοντο αἱ σχολαὶ τοῦ Ἰσοκράτους και τοῦ Ἐπικούρου, τῶν δποίων δὲν προσδιωρίσθη ἀκόμη ἡ τοποθεσία.

Παραλλήλως πρὸς τὰς σχολὰς τῶν Ἀθηνῶν ἔχομεν διαμορφωμένας και ἄλλας δμοίας εἰς τὰς ἄλλας Ἑλληνικὰς πόλεις. Πλὴν δμως ἡ αἴγλη τῶν πρώτων ὑπῆρξε λαμπροτέρα, συμβαλοῦσα εἰς τὸ νὰ διαμορφωθῶσιν ἔπειτα ἀνάλογα ίδρυματα τόσον εἰς τὸν Ρωμαϊκὸν και Δυτικοευρωπαϊκὸν χώρον, δσον και εἰς τὴν Ἀλεξανδρινὴν και Βυζαντινὴν Ἀνατολήν.

Β'. Η ΕΚΤΑΣΙΣ ΩΣ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΧΡΟΝΟΝ ΤΗΣ ΕΝΑΡΞΕΩΣ ΚΑΙ ΛΗΞΕΩΣ ΤΩΝ ΜΟΡΦΩΤΙΚΩΝ ΦΡΟΝΤΙΔΩΝ

"Ἐπὶ μακράς γενεάς ἡ φροντὶς πρὸς παιδεῖαν ἔθεωρεῖτο, δτὶ ἥρχιζε μὲ τὴν ἀποστολὴν τῶν παΐδων εἰς τὸ σχολεῖον και Ἑληγε μὲ τὴν ἐκ τούτου ἀποφοίτησιν." Ήσκετο μὲν μία προσχολικὴ ἀγωγὴ ἐντὸς τῆς οἰκογενείας διὰ τῆς συνομιλίας, τοῦ ἔθισμοῦ και τῆς καθοδηγήσεως, πλὴν δμως κατεδείχθη, δτὶ αὗτῃ μόνῃ δὲν ἀρκεῖ. Ἡ φροντὶς διὰ πᾶν νέον ἀτομον πρὸς ἀρίστην διαμόρφωσίν του δέον νὰ ἀρχίζῃ ἥδη πρὸ τῆς γεννήσεως, ἀπὸ τῆς συλλήψεώς του, ἢ ἀκριβέστερον πρὸ τοῦ γάμου τῶν γεννητόρων. Τούτο ὑπέδειξαν ὡς ἐπιτακτικῶς ἐπιβαλλόμενον τὰ δεδομένα τῆς Βιολογίας και Ψυχοπαθολογίας.

'Απὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ αἰώνος μας τὰ σύγχρονα κράτη, μὲ τὰς δεκάδας και ἑκατοντάδας ἑκατομμυρίων κατοίκων τῶν, διεπίστωσαν, δτὶ ἀπὸ τοὺς ἔχοντας ἡλικίαν φοιτήσεως εἰς τὸ σχολεῖον παΐδας εἰς ἀριθμὸς φθάνων 2%, περίπου τούτων εἶναι ἢ καθυστερημένοι διανοητικῶς ἢ ἀνώμαλοι, μὴ δυνάμενοι νὰ βελτιωθοῦν μὲ οἰαδήποτε μέσα ἀγωγῆς, ούδὲ μὲ αὐτὰ τὰ Εἰδικὰ ἢ Βοηθητικὰ σχολεῖα, ἅτινα ἥρχισαν νὰ λειτουργοῦν ἀπὸ τοῦ 1900. Οὗτοι ἐνηλικιούμενοι ἥσαν ἀνίκανοι νὰ ἔνταχθοιν κοινωνικῶς. Καθ' δλον τὸν βίον τῶν εἴτε ἀπησχόλουν τὴν δικαιοσύνην, εἴτε ἔζων συνεχῶς παρασιτικῶς.

Μία ἄλλη διαπίστωσις ἀναφέρεται εἰς τὴν ἀνάγκην μετακινήσεως τῶν χρονικῶν δρίων διὰ τὴν μετὰ τὴν ἀποφοίτησιν ἐκ τοῦ σχολείου περίοδον ζωῆς. Αὕτη ἀνέκυψεν ἐκ πλειόνων δεδομένων. Κατὰ πρώτον οἱ 14 ἔτῶν και ἀνω νέοι οἱ προσερχόμενοι δι' ἀνάληψιν ἔργασίας, εἴτε ιδιωτικῆς εἴτε δημοσίας, συχνὰ δὲν εἶχον ὑποστῆ τὸ πιν-